

Горан СЕКУЛОВИЋ*

ФИЛОЗОФИЈА ЗЛА У КЊИЖЕВНОСТИ

УВОД

Сагледавање Зла као литерарног феномена неодвојиво је од анализе филозофије зла не ради ње саме већ ради тематског круга филозофије зла у књижевности као саставног дијела филозофије литературе. Чак и када се зло у литератури – било као умјетничка пракса, било као његово теоријско опсервирање, дакле на нивоу историје, теорије и критике књижевности – експлиците не учитава у оквиру филозофског концепта зла, овај концепт и овај контекст увијек је на дјелу и функционише као претпоставка погледа на свијет. Дакле, и тамо гдје то није освијешћено или се чак и негира. Уосталом, то није само случај са феноменом зла већ и са свим другим темама у књижевности.

Откуд зло? Шта је зло? Је ли то у филозофском, начелном смислу нешто апсолутно лоше, негативно, или има и неку своју добру страну? Како зло препознајемо? Је ли, дакле, зло – зло, или је и оно саставни дио, не само феноменолошког већ и онтолошког језгра, искона самог бића, битка? Историјске процесе много више усмјеравају и обликују људске илузије и привиди неголи истине. Зло се не може, у сваком случају, посматрати искључиво као зло, усамљено и засебно, изоловано од других феномена живота као што је добро, тј. негативно, дакле, једнострано, праволинијски, већ дијалектички, у међузависности, многострано и скоковито, историјски, развојно и стваралачки. При дубљем сагледавању развоја свијета види се да врло често само зло, а не добро, омогућава да свијет иде напријед. Многи животни феномени који спадају под значењем појма зла, не само да учествују у процесу развојног кретања свијета ка будућности већ, неријетко, ту будућност отвара и обликује на претежно позитиван начин.

* Др Горан Секуловић, дневни лист *Побједа*

Према томе, зло није увијек апсолутно зло, негативно, а добро апсолутно добро, позитивно. Хелдерлин поручује да „у опасности лежи оно спасоносно”. Зло може бити истинито, а добро лажно. Зло је, неријетко, много више отржењујуће и животније за човјека, него добро, нарочито лажно добро. Ову дихотомију између лажног добра и зла истинита гласа, тј. кад је лијепо лаж, а горко истина, Есхил преко Агамемнона у „Орестији” овако описује: „Ријеч лијепу и истинску рећ зар не можеш? Ал’ крит се не да, кад по сриједи пукне јаз”. Модерне идеологије, нарочито идеологије двадесетог вијека, и политичке и вјерске, оличење су лажног добра, и њихови рефлекси, односно умјетничке критичке транспозиције, налазе се у многим књижевним остварењима.

Зло је, филозофски гледано, управо овај претходни Есхилов јаз, један расцјеп, провалија, пропаднуће, једно од раскривености, разлика, особености, нијансираности, битка, одлучност да се изађе из утврђеног поретка ствари, из свакидашњице вјековних и устаљених, прихваћених и устоличених, вјековних животних пракси. Ко је архи злочинац, ко је творац првог злочина у историји човјечанства? И хоће ли нам знање о томе можда помоћи у сагледавању природе зла, а самим тим и његовим умјетничким обликовањем у књижевности? Одговор на ово питање се мора тражити у испреплетености митологије, историје, филозофије и литературе, прије свега. Да ли је родоначелник зла, рецимо, Тантал, син Зевсов, који је, како пише Еурипид у „Оресту”, одао људима божје тајне? „Ал’ поган бјеше језик, куга најгрђа”. Или су то сви богови, јер они завиде срећи. Зато Агамемнон у Есхиловој „Орестији” каже да „из добре среће ти Роду бескрајна жалост ниче.” А Еурипид у „Оресту”: „Откле каква помоћ ми, Божанство само кад је нама душман љут.” Или је то хришћански бог који је допустио, чак нескривеним дивљењем према даровима једног а омаловажавањем дарова другог, и подстакао археубиство, архезлочин земљодјелца Каина над његовим братом сточаром Авељем? Или је то Мојсије који је наредио покољ свих оних Јевреја, готово половину свог народа, који су тешко прихватили новог, врховног, монотеистичког, скривеног, невидљивог, оностраног, вјечног, непропадљивог, духовног бога, односно, тешко се раздвајали од својих многобројних, видљивих, чулних, материјалних, овоземаљских, епизодних, пропадљивих, црвљивих иако позлаћених идола-божанстава?

Зло и добро су одвајкада „комплементарни” феномени. Њихово заједничко корачање видљиво је већ у првим митским дуалистичким облицима свијести у најпримитивнијим заједницама, у кинеској, староперсијској и египатској митологији, као и у хеленској предфилозофској традицији. Прве филозофске идеје смјештају феномен зла у оптику свијести,

негирајући тако његову онтолошку апсолутност и покушавајући тако да превладају његову животну моћ. Сократ са својим етичким концептом зла прави заокрет и посматра зло као објекат незнања. Платон и Аристотел помјерају индивидуално-етички ниво посматрања зла на сферу државе и политике, уз разлику што Аристотел негира метафизички појам зла. Стоичари и епикурејци сматрају да зло није ни метафизички ни политички, већ искључиво етички проблем. Старозавјетно и новозавјетно схватање проблема зла са трансцендентним Богом као посљедњом адресом за његово рјешавање није могло задовољити нововјековну секуларизацију.

Филозофија зла у књижевности је може се рећи основна тема књижевности, њена срж, будући да књижевност без зла као и да није књижевност, јер себе ускраћује за најдубљу бит човјека, а тиме и за оно што покреће свијет. Наиме, свијет покреће прије зло него добро. Добро је у овом смислу само повратна, изведена, изнуђена реакција на претходно, првотно, изворно, исконско зло.

Када се и не именује директно, а по природи књижевног дјела и не може се на тај начин именовати, филозофија зла одређује пресудно његов квалитет, наравно, у оцјењивању начина на који се литерарним средствима ова филозофија оваплоћује и осприсутњава у једном умјетничком раду ове врсте. Но, за тему „Филозофија зла у књижевности” је много битније како се у књижевности прелама тема зла чији се принципи „дефинишу” и откривају у филозофији на онтолошки, а у књижевности на феноменолошки начин.

ЈЕДИНСТВО СУПРОТНОСТИ, БОРБА ЗЛА И ДОБРА, ЊЕН РЕЗУЛТАТ: ЊЕГОШЕВ ПОГЛЕД ИЗ „ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА”

Појам зла се од самих почетака људске цивилизације сагледава у јединству супротности са појмом добра. У овом свијету, како пише Његош кроз игумана Стефана, „зла под небом што су сваколика/човјеку су прђија на земљу”. Зло је у темељу свјетског бића, поручује Његош: „Време земно и судбина људска,/два образа највише лудости...”; „Св’јет је овај тиранин тиранину, а камоли души благородној! Он је состав паклене неслоге: у њ ратује душа са тијелом, у њ ратује море с бреговима, у њ ратује зима и топлина, у њ ратује вјетри с вјетровима, у њ ратује живина с живином, у њ ратује народ са народом, у њ ратује човјек са човјеком, у њ ратују дневи са ноћима, у њ ратују дуси с небесима... Нико срећан, а нико довољан, нико миран, а нико спокојан; све се човјек брука са човјеком: гледа мајмун себе у зрцало!”

Сликајући ову бруку човјека са човјеком, која тиме постаје и његова властита брука, Даво Ђурић, који, такође, употребљава ријеч „брука”, покушава да је, како сам каже, једном посебном плавичастом ауром око ње саме, тј. око ликова-наказа на својим платнима, сакрије, олакша, ублажи, растерети: и себе као њеног аутора и ствараоца, умјетничког и историјског оригиналног интерпретатора као реинтерпретатора, и гледаоца, тумача његових слика, тзв. љубитеља умјетности, да би је могао поднијети, доживјети и прихватити на начин аутора, што значи истински је сагледа-ти, и њу саму (ту Давову, нашу властиту, националну, црногорску, свјетску бруку), њеног страшног зла и трагичног, драматичног оптерећења, товара и бремена који она собом носи.

Зло и добро једно из другог проистичу, једно друго узрокују, слиједе, поништавају, надопуњују, смјењују. Есхил кроз Агамемнона у „Орестији” то овако описује: „Дај мисао ову распршај тешку, Злом слутњом што на час сада нас мучи, А на час нам слатка засине нада...” Његош, пак, преко игумана Стефана, каже: „Страдање је крста добродјетел; прекаљена искушењем душа/рани т’јело огњем електризма,/а надежда веже душу с небом/како луча са сунцем капљицу”. Зло и добро су нераздвојни, у сталној су међусобној борби. У темељу свјетског бића није само зло већ и зло и добро, њихове могућности, заправо непрестана борба између ових сила. И то како у космичкој тако и у људској природи. Али, по мишљењу Његоша, та борба није узалудна, безизгледна, несмисаона и немисаона, хаотична и без резултата. Умна сила, сила добра, ипак, побјеђује зло и силу деструкције. Човјек није немоћан пред злом, њему је дато „оружје” за борбу против зла у лику, прије свега, моралних, етичких људских својстава – чисти, пожртвовања, солидарности, поштења, храбрости, опраштања, добротности... Само је до њега самога, до човјека, да ли ће то „оружје” употребити и искористити за добро своје и добро заједнице којој припада. Јер, „све природа снабд’јева оружјем/против неке необуздане силе,/против нужде, против недовољства; /... и цијели ови беспоречи/по поретку некеме сљедују./Над свом овом грдном мјешавином/опет умна сила торжествује; /не пушта се да је зло поб’једи, искру гаси, а змију у главу/... Пас свакоји своје бреме носи; /нове нужде рађу нове силе”.

Етичка смрт која се у стварности, животу, само реализује као физички чин, као материјално, тјелесно саможртвовање, пресудни је критеријум смисла индивидуалног људског живота. Филозофи би рекли – онтолошко је услов, парадигма, оправдање, узрок, створитељ онтичког. Бесконечно, идеално, духовно, метафизичко, трајно, вјечно, константно, рађа коначно, материјално, пропадљиво, пролазно, физичко, епизодно. Морално или неморално омогућава једну или другу смрт: стварну смрт која

и није смрт, већ бесмртност и васкрсење као основни хришћански етички закон живљења, тј. прави живот који и даље траје и који је само оваплоћен у облику реалне, физичке смрти, и стварни живот који и није живот, већ голо преживљавање, сакривање од магистрале живота, правих, кључних, основних етичких питања и постулата, физичко трајање у простору и времену које је лишено основних моралних и хуманих вриједности, тј. праксе уистину људског живота. Његошев игуман Стефан каже: „Покољење за пјесну створено,/виле ће се грабит у вјекове/да вам в’јенце достојне саплету,/ваш ће примјер учити пјевача/како треба с бесмртношћу зборит!/. . . Крст носити вама је суђено/страшне борбе с својим и с туђином!/Тежак в’јенац, ал’ је воће слатко!/Воскресења не бива без смрти;/ . . . Славно мрите, кад мријет морате!”

ПЕКИЋЕВА, А НАША, ЗЛОЋУДНА РАСА

У складу са рекламном поруком глобалне маркетиншке кампање „Свјетско, а наше”, дали смо наслов овом одјељку „Пекићева, а наша, злоћудна раса”. Пекић је писац свјетског реномеа који је умјетнички, дакле, универзално приказао наше зло, зло као једну од највреднијих константи и чињеница, историјских законитости и особености етноса и етоса ових наших балканских простора.

Књижевник Милован Данојлић о опросту и праштању пише: „Опрост претпоставља способност мијењања расположења и допушта могућност обнове живота, њиме се рашчишћава простор за корачање напред. У опрост је семе наде. Онај ко је опседнут прошлoшћу, заробљен њоме, дигао је руке од сваке наде”.

Али, није лако праштати и заборављати. Посебно не малим народима. Јер, њима је, односно нама, и зло „нека вредност”, чак често и једина вриједност, како пише Пекић. Живјети са злом као нераздвојним дијелом властитости, властитог ја и властитог бића. Ова констатација има не малог значаја за карактер наше духовности уопште, књижевност и филозофију, поглед на свијет, посебно. Наша мисао, наша књижевност почива (и) на вриједности зла. То значи да је зло једна од основних тема наше књижевности, али и један од пресудних, чворних елемената у животима људи и генерација на овим нашим балканским просторима. И, како заборавити и опростити зло, када је оно одредило живот не само једној већ многим генерацијама. То значи да је потребно да протекне неколико генерација, па да почне процес заборављања и великодушног опраштања. Али, мало-мало, на Балкану се рађало ново, најчешће, ратно зло. Зато је наш мозак историјски мозак, пише Пекић, а не мозак од трице и кучине.

Никад, до смрти, не заборављамо зло, подсећа Пекић. Трице и кучине су за друге, ми смо за нешто другачије вриједности сковани и дати, за одговорност, историју, а то значи за изазов историјског зла.

„Ви сте велики народ, па вам је лако да заборављате. Поготову зло. А ми смо мали, малецни, шака јада. И зло нам нека вредност. Почесто друге ни немамо. Морамо и њега као очи у глави чувати, господине Тајни саветниче. Никад га, до смрти, не заборављамо”. Ми смо помало мимо свијета, историјски. Пекићев јунак мирно саопштава, као да се извињава, али да томе нема приговора и помоћи, јер је то тако одвајкада и са тиме се морамо просто помирити и прихватити га као нешто најрођеније: „Таква нам раса, господине. Злоћудна”. И констатација чак о злоћудности је – злоћудна. Исказана на злоћудан начин, попут тешког, неумитног и незаустављивог маља који бије по нама, и по другима, из висина и дубина космичког незнања и мрака. Или, како каже, непосредно, просто и једноставно, с мирноћом вишега реда, метафизичком, свјетски, а по нашки, Дадо Ђурић: „Нема спаса”. На Балкану живе народи који памте, не заборављају, сјећају се. „Ти су Вам Немци баш чудаца. Ничег се ти не сећају. Ни рата. Ко да им мозак од кучине”.

ЕТИКА И СЛОБОДА

(СОКРАТ, КАНТ, МАРКО МИЉАНОВ, ХАНА АРЕНТ)

Сократово етичко зло као филозофски принцип људског, одважног, часног живљења, живљења које се не либи и жртвовања живота и при-грљења и при-хватања смрти ако она спасава човјека од срамоте, кукавичлука и других облика неморалности, неетичности, тема је која је присутна у многим књижевним дјелима. Једно од таквих је нема сумње и дјело Марка Миљанова „Примјери чојства и јунаштва”. И Сократ и Марко Миљанов у својим расправама о етици и примјерима моралног понашања/дјела, инсистирају на томе да је за човјека вредније и морално важније да пази на част и врлину неголи на голи егзистенцијални живот.

Сократ је говорио: „Овако стоји ствар, грађани атински, уистину: где се год ко сам постави и где процени да је најбоље. Или где га заповедник одреди, ту изгледа ми, треба и да остаје и да се излаже опасности, не пазећи ни на смрт и ни на шта друго него на срамоту... Ја бих на пример страшно урадио, грађани атински, да сам се сада, кад ми је бог наредио, како сам помислио и разумео, препао смрти или чега другог, па оставио своје место”.

Страх од смрти се појављује као негативна вриједност, дакле, као етичко зло у оквиру филозофије зла која се појављује као једна од интегралних концепција погледа на свијет у књижевности. И управо се овдје,

у овој димензији, са моралног, етичког, прелази на шири, општији, друштвенији план човјекових вриједности, као што су слобода, праштање, одговорност, будућност, стваралаштво. Хегел је писао: „Слобода је умрла пред страхом од смрти”, а Марко Миљанов би рекао: Чојство или част (а то значи етичка слобода која је услов физичке, стварне, потпуне егзистенцијалне слободе) умрла је пред страхом од смрти. Само као морална бића људи су слободни. И само као морална бића, људи имају и могу имати животни смисао. Или, како пише Његош: „Што је човјек, а мора бит човјек!/Тварца једна те је земља вара,/а за њега, види, није земља./Је ли јавје од сна смућеније?/Име чесно заслужи ли на њој,/он је има рашта полазити;/а без њега – у што тада спада?”

Част и часно име човјек може заслужити једино чинећи добротинства. Централна морална категорија код Марка Миљанова Поповића је – добротинство. Афирмишући добротинство, Марко се залаже за активну и утопијску филозофију мира, ненасиља, праштања, ослобађања од мржње и зла, а окретања према добру, добродушности, великодушности. На тај се начин сваки човјек, пише Марко Миљанов, „може својој савјести одужит, чинећи добра колико може”. Све остале моралне категорије су изведене из идеје добротинства. Оне су заправо остварење у реалном животу налога и задатака овог најважнијег етичког начела и принципа, који је по свом духу раван категоричким императивима Имануела Канта.

Подсјетимо се Кантових категоричких императива. Први гласи: „Ради свагда тако да можеш хтјети, да принцип твога дјеловања вриједи као општи закон”. Запитајмо се: како би неко могао очекивати да његов принцип дјеловања може бити вриједан као општи закон, односно да га и други прихвате, ако он није сагласан са духом добротинства, тј. ако било коме наноси и доноси зло, а не добро? И како би неко могао хтјети и очекивати да његово начело дјеловања и понашања прихвате и сви други, ако је у његовој основи уграђено чињење зла, а не добра према другим људима, а то онда значи и према себи?

Други Кантов категорички императив каже: „Ради тако да човјечност како у твојој особи, тако и у особи свакога другога свагда уједно узимаш као сврху, а никада само као средство”. Човјек може поступити према упутствима и принципима овог Кантовог императива само ако је биће добротинства, ако је усмјерен на чињење добра, а не зла. Ко не познаје, ко не признаје и ко не посједује у своме разуму и у својој савјести начело добротинства, тај никако не може човјечност, и своју и другог људског бића, посматрати и узимати цјеловито, по његовој универзалној, аутономној и слободној бити, као циљ, сврху и морално биће по себи, независно од било каквих материјалних или неких других интереса и побуда хетероном-

не природе, већ само и искључиво као средство и корисни манипулативни феномен ради задовољења одређених парцијалних и егоистичких неморалних радњи и интереса. Видимо да, у суштини, о моралу као једном од најосновнијих метафизичких квалитета и особина човјека као људског бића, на идентичан начин размишљају и пишу и Имануел Кант и Марко Миљанов Поповић.

О добротинству Марко пише: „Тобом је блага мирноћа овладала, која те добротинству вуче. Не умијем ја рећ, цијену добротинства. Нека је оно у људска срца записано и Богом благословљено, дако се поможемо њим! Јер фајде је и зборит и мислит о добру, јер си малопријед видио из какве те паклене помрчине изведе кад ти на ум дође добротинство!” Добротинство је за Марка Миљанова, како би то рекао пољски филозоф Марек Фрицханд, „аксиолошки последња тачка одношења”. То је *summum bonum* његове етике, њен ослонац и њена највиша вриједност.

„Примјери чојства и јунаштва” Марка Миљанова лоцирају се на мапи модерне књижевности као облици стваралачког, универзалног, етичко-филозофског превазилажења, не уништења, већ надрастања и позитивног укидања духа прошлости и његових бројних манифестација зла. Филозофске и књижевне поруке овог дјела универзалне су и свевременске, јер је морал, етика – дакле, један од основних човјекских феномена, човјеков став и дјело, чињење или нечињење, у одређеном времену, конкретном тренутку и стварној ситуацији – у сржи ове књиге и у фокусу пишчеве пажње. Зато се идеје Марка Миљанова могу упоређивати са идејама Сократа, Канта, Хане Арент... И то управо у контексту ове теме, теме „Зло у књижевности”, тј. „Филозофија зла у књижевности.” Маркови записи о праштању потврђују истинитост и плодотворност Арентове идеје да је праштање важан чинилац људске слободе и да људи могу остати слободни дјелатници једино кроз стално међусобно разрешавање у вези с оним што чине. У основи настанка „Примјера чојства и јунаштва” је свијест Марка Миљанова о људским, хуманим, моралним, животним вриједностима поступака његових јунака-ликова, без обзира на то којем етносу, вјери и језику припадају. Етос је најважнији. Зато као такве вриједности управо и припадају највреднијем духовном и креативном наслеђу Црне Горе и црногорског народа, универзалног појма човјечности и човјечанства у цјелини.

У питању су вриједности које чине саставни дио садржаја најдрагоцјенијих ресурса људског друштва као глобалне заједнице. Без њих човјек као цјеловита личност не би могао опстати као позитивно и хумано, креативно и будућносно биће. Или, како пише Марко: „Прости народ пази и живи добротинство у њега, те му остаје потомству”. Примјери треба да

послуже да је човјек „бржи на поштење и добротинство, а даљи од неваљалога...” Треба све ваљало и неваљало изнијет: „Нека се кади по бож’ој правди и својој заслуги на оно што је ко зарадио. Јер с тијем си учесник у срећу и напредак свога племена теке му чиниш ‘ришћанску и човјечанску дужност, без које би народ себе животињи приближио и себе понижио!” Марко поручује: „Не штедите никоме истину; изнесите добре и недобре заслуге”.

За Марка Миљанова и за Хану Арент, морал, односно високоетичка свијест, заправо је „свијест о ономе што радимо”. Јер, пише Хана Арент – „Без свести о ономе што смо учинили, наша способност деловања ће се залепити за један једини одсечак времена, за један догађај, од којег се никад нећемо опоравити. Тако ћемо заувек живети као жртве његовога учинка”. Овај „одсечак времена”, „један догађај”, човјек је целат. Ако се за њега „залепи” човјек је увијек у позицији жртве. Зато је опрост, тј. праштање, превазилажење односа целат-жртва.

Треба рећи да су „Примјери чојства и јунаштва” заправо парадигме чојства и јунаштва, записи о индивидуалним, личносним, катарзичним, моралним, чиновима, дјелима, која као таква нијесу свакидашња и просјечна, јер немају сви људи унутрашње снаге, храбрости и увјерења за етичке поступке. Тешко да се у историји књижевности може наћи љепша и истинитија хармонија између наслова и садржаја једног дјела. За приче које казује Марко каже сљедеће: „За ово ће се наћ’ неће друго опширно, а за ођен нека оволико”.

Маркова биљежења су узор-идеали, приче о најбољима (јер он говори о њима, а о ономе што не ваља, како он каже, негдје друго је казано). Али, они најбољи су велики и најбољи управо по томе што у изазовима и суочењу са оним што не ваља одбацују зло и „грле” и прихватају више, култивисане, суптилне, духовне, моралне, цивилизоване, глобалне, будућносне, животно-опстајуће вриједности као што су мудрост, трпељивост, толерантност, одустајање од освете и зла, праштање, помирење, часност, херојство, жртвовање, слободољубивост, солидарност... Ријечи Маркових јунака су „лијепе”, како он пише, јер је љепота у истинитости казивања. Љепота се „лијепи” за истину и добро, ружно и неваљало за зло. Морал не може мијењати друштво, јер је он индивидуални, једнократни чин и стално је на испиту, свака нова ситуација тражи нове изазове и дилеме, човјек као морално биће је константно у новим искушењима. А људски индивидуални живот је кратак. Али, морал, тј. морални поступци човјека као индивидуе, утиче на друге људе и на одређену заједницу у цјелини, па самим тим и у ширим, глобалнијим размјерима.

ЗАКЉУЧАК

Морал је дјело, не мисао која се само проповиједа, а не остварује. У том случају ради се о идеолошкој манипулацији, вјерској или политичкој, свеједно. Морална дјела помажу да се у једном друштву успостављају морални стандарди и примјери-парадигме који чувају интегритет и суверенитет личности. То је од велике важности за сваку државну и политичку заједницу. У односу на Стару Грчку када су политика и морал ишли заједно, у нововјековној епохи они се у битноме одвајају и то траје до данас. Зато научни скуп „Лалићеви дани” и у оквиру њега научна расправа „Зло у књижевности” са темама наших истраживачких прилога, немају значаја само за сагледавање умјетничких форми и садржаја феномена зла и мјеста, улоге, значаја, презентације и начина „употребе” антропологије, метафизике, филозофије и других темата зла у књижевности, већ и стварносних, реалних кретања, испољавања, развоја и трансформисања многих друштвених феномена као што су морал и етика, духовни живот уопште, али и политика, држава, па чак и социјални, економски, материјални, историјски и укупни положај једне популације, дакле, све оно што је од пресудне важности и утицаја на конкретан свакодневни, збиљски живот сваког појединца. Видимо да кроз слијед генерација морал и етика, духовност у цјелини, „на крају”, ипак, и те како преко бројних суптилних веза утичу на политичке, економске и друге друштвене промјене.

Дакле, „инвестирање” у морал и етику се, ипак, „исплати”. Ово може да значи само једно: свака заједница да би била дугорочна и трајна, стабилна и јака по свим аспектима и параметрима, мора његовати моралне и етичке стандарде, који се не огледају само у моралу у ужем смислу већ и у свим другим друштвеним областима и цивилизацијским достигнућима: раду, тржишту, економском пословању, социјалном и здравственом систему, политици, култури, образовању, науци... Неприкосновено мора постојати поштовање Другога, различитости, другачијих културних, националних и вјерских идентитета, мањинских права, интегритета и суверенитета личности како сопствене тако и сваке друге, вриједности рада и искључиво радних резултата, професионалног и стручног дигнитеа, права на образовање, свестрани развој и цјеловито испољавање, пристојно живљење и лијечење свих без обзира на социјално, политичко, национално и свако друго поријекло и опредјељење, омогућавање слободе и одговорности, правих и истинских вриједности, а онемогућавање корупције и непотизма, итд. Ријеч је о темељним вриједносним стубовима сваког друштва, посебно данас у једном изразито глобализованом и компетитивном друштву какво је савремено човјечанство 21. вијека.

Управо су нам ове вриједности и потребне да би савремено друштво задржало свој хумани карактер и да би глобална конкуренција човјечанства могла да афирмише и развије своје добре и продуктивне снаге, а у исто вријеме да онемогући, истисне и уклони своје „демоне”, односно све оне негативне аспекте који се у њеном току испољавају. У овом смислу тема „Зло у књижевности” нема само парцијални, књижевни, умјетнички већ много шири, друштвени и глобални значај. Зато мислим да је веома добро што је организациони одбор изабрао за научни скуп баш ову тему, јер и она може да допринесе, не само идејној, програмској и акционој моћи и способности ове највише научне и умјетничке институције у нашој земљи да се на прави начин ухвати у коштац са највећим изазовима савременог човјечанства већ и јачању државне, политичке и друштвене свијести у Црној Гори; да подржи управо овакве институције и асоцијације, њихове племените и узвишене, а тако потребне циљеве и задатке, подухвате и пројекте, дакле, оне које трагају за глобалним одговорима на глобална питања, што је од пресудне важности за будућност Црне Горе.

Goran SEKULOVIĆ

THE PHILOSOPHY OF EVIL IN LITERATURE

Summary

We could say that the philosophy of evil in literature is its essential subject matter, its very core, since the philosophy without evil almost doesn't mean anything at all. The ethical concepts of good and evil have ever since been the „complementary” phenomena. Their common advance can be traced back to the early mythic and dualistic shapes of consciousness at the most primitive groups in the mythologies of China, ancient Persia, as well as in the Hellenic prephilosophical traditions. The communion of the contraries has here been analysed thereof, altogether with the struggle between the good and the evil and the outcome of such a communion in the Njegoš' *Mountain Wreath*, *Pekić's but Our Malevolent Nation*, and the relation between ethics and freedom hereof exemplified by Socrates, Kant, Marko Miljanov and Hannah Arendt. The scientific debate entitled „Evil in the Literature” does not bear any partial, literary or art significance, but an encompassing one, afflicting both the society and the globe.

Key words: *The evil, the good, the philosophy of evil, Njegoš, Socrates, Marko Miljanov, Immanuel Kant, Hannah Arendt, Pekić, physical death, morality, immorality, honour, benefaction*

